

Adsumus XV.

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-16-0018) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium

Budapest, 2017

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Farkas Flóra és Mosa Diána

Copyright © Eötvös Collegium 2017 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. végezte

2900 Komárom, Igmándi út 1.

Felelős vezető: Kovács János

ISBN 978-615-5371-82-0

Tartalomjegyzék

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYOK

BALLAGÓ JÚLIA

- Metodológiai sokszínűség és társas viszonyok
– Egy esettanulmány módszertani megalapozása 11

MÁNY DÁNIEL

- Morfolexikai hamis barátok fordítási problémái
a magyar, francia és angol orvosi szövegekben 25

KERESZTÉNY JÚLIA

- Szent Elek legendája..... 43

SEBESTYÉN ÁDÁM

- „Töröki dühösségek”
– Bornemisza Péter *Folipostillájának* törökképe..... 53

FAZEKAS JÚLIA

- Férfi és nő figurák viszonya Gozdsu Elek novellisztikájában 65

TÓTHPÁL SAROLTA KRISZTINA

- A saját–idegen megjelenítése a személyek közötti viszonyok ábrázolásában – Puskin: *A kapitány lánya* 79

ÉLŐ CSENGE ENIKŐ

- Az ember a hiposztázisok tükrében – A sztoikus hagyomány
megjelenése és az emberi cél elérése Plótinosz etikájában 95

DOMBROVSZKI ÁRON

- A lehetséges világ fikcionalista fikciójának ontológiája..... 109

HÁRI KATA

- „Alászállt a poklokra” – A pokolraszállás ikonográfiájakülönös tekintettel az itáliai ábrázolásokra..... 123

SZÜCS BERNADETT

- A varázsbotEgy mágikus tárgy az ókori Egyiptomból 141

KISS BALÁZS

- Egy sorsforduló interpretációja – Alapvető kérdések és megoldási kísérletek a megiddói csata kapcsán 159

Metodológiai sokszínűség és társas viszonyok – Egy esettanulmány módszertani megalapozása

Ballagó Júlia

1. Bevezetés

Módszertani dilemmákat feltáró dolgozatomban azokat a metatudományos jellegű kérdésfeltevéseket veszem sorra, amelyek egy empirikus nyelvészeti kutatás megtervezése és tényleges megvalósítása közötti hosszú szakasz során merülnek fel a kutatóban. A dolgozat tehát a kutatással szükségszerűen együtt járó módszertani útkeresés egyes állomásait veszi sorra: a vizsgálat tárgyának, célkitűzésének leginkább megfelelő elemzési módszerek megtalálását, tesztelését, valamint azoknak a nyelvi anyagoknak az összegyűjtését, amelyeken a kutatás középpontjába állított nyelvi jelenségek jól vizsgálhatók, illetve hozzáférhetők.

Egy olyan funkcionális pragmatikai szemléletet¹ érvényesítő esettanulmány módszertani megalapozása olvasható tehát a következő pár oldalon, amelynek tárgya annak a vizsgálata, hogy az egyetemi diskurzusokban, ezen belül is az egyetemi gyakorlati órákon miként konstruálódnak meg az óra résztvevői, az egyetemi oktató és hallgató közötti társas-személyközi viszonyok és viszonyulások. A kvalitatív vizsgálat megvalósításához választott módszer egy specifikus beszélt nyelvi korpusz elemzése, amelyet további módszerekkel egészítettem ki: egyetemi oktatókkal és hallgatókkal készített diskurzuskiegészítő kérdőívek, illetve ezekhez kapcsolódó interjúk elemzésével.

2. A kutatás tárgya

Kutatásom tárgyát a társas deixis² prototipikus kifejezőeszközei képezik, amelyekről funkcionális kognitív kiindulópontból elmondható, hogy ezek olyan

---

¹ TÁTRAI Szilárd (2011), *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.

VERSCHUEREN, Jef (1999), *Understanding pragmatics*, London, Edward Arnold.

² VERSCHUEREN (1999), 18–22, 91–94.

diszkurzív konstruálási műveletek, amelyek a közös figyelemirányítási jelenetek³ során valósulnak meg. Ezen nyelvi műveletek segítségével a diskurzus résztvevői megjelenítik önmagukat, illetve beszédpartnerüket a beszédesemény interszubjektív kontextusában,⁴ a diskurzus résztvevőinek nyelvi reprezentációja által tehát a résztvevők egyben a referenciális jelenet szereplőiként is konceptualizálódnak.⁵

Ugyanakkor azt, hogy a diskurzus során pontosan milyen nyelvi szimbólumok segítségével jelenítik meg az egyes résztvevőket az aktuális beszélők, nagyban meghatározzák azok a diszkurzív sémák, valamint forgatókönyvek,⁶ amelyek egyrészt a vizsgált diskurzustípushoz, az egyetemi gyakorlati órák lefolyásához, másrészt az egyetemi oktató és hallgató szerepéhez kötődnek. Utóbbiak értelmezéséről említést érdemel, hogy ezekre a szerepekre vizsgálatom során úgy tekintek, mint szociokulturális konvenciók által nagyban meghatározott résztvevői szerepekre, amelyekhez egy adott közösség számára ismert és begyakorlott tipikus cselekvések, tipikus kommunikatív stratégiák kötődnek. Az aktuális diskurzusok során ezen sémák megvalósulásai jönnek létre, így ennek megfelelően a résztvevők diszkurzív identitáskonstrukciói⁷ vizsgálhatók.

Esettanulmányom tehát arra koncentrál, hogy egyetemi szemináriumi diskurzusok résztvevői milyen motivációkkal, illetve milyen mintázatokba rendeződve reprezentálják önmagukat, beszédpartnerüket, illetve a diskurzus

³ TÁTRAI (2011), 25–67.

lásd még SINHA, Chris (2001), *The Epigenesis of Symbolization*, In https://www.researchgate.net/profile/Chris_Sinha/publication/2548802_The_Epigenesis_of_Symbolization/links/5531c5e00cf20ea0a071c270.pdf (2017-01-10), TOMASELLO, Michael (2002), *Gondolkodás és kultúra*, Budapest, Osiris, 103–143.

⁴ VERSCHUEREN (1999), 75–114.

⁵ vö. SANDERS, José – SPOOREN, Wilbert (1997), *Perspective, subjectivity and modality from a cognitive linguistic point of view*, In *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*, eds. LIEBERT, Wolf-Andreas – REDEKER, Gisela – WAUGH, Linda, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 85–112.

TÁTRAI Szilárd (2005), *A nézőpont szerepe a narratív megértésben*, In *Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*, szerk. KERTÉSZ András, PELYVÁS Péter, Budapest, Akadémiai, 207–229.

⁶ LANGACKER, Ronald W. (2008), *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 27–54.

TOLCSVAI NAGY Gábor (2013), *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris, 161–165.

⁷ vö. BARTHA Csilla, HÁMORI Ágnes (2010), Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban: Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”, *Magyar Nyelvőr*, 134. évf., 298–321., COUPLAND, Nikolas (2007), *Style: Language Variation and Identity*, Cambridge, Cambridge University Press, 106–145.

„mi”-ként, azaz egy közösség tagjaiként konceptualizált résztvevőit. A dolgozat további részében azt fejttem ki, hogy mindennek vizsgálhatóságát milyen metodológia segítségével tartom kivitelezhetőnek.

3. Módszertanra vonatkozó elméleti háttérfeltevések

A módszertani kérdések boncolgatása, illetve kiindulópontként a módszertani reflektáltság létjogosultsága kapcsán a gondolatmenetet a funkcionális kognitív nyelvészet egyik szemléletbeli sajátosságával érdemes kezdeni. Ez a meglehetősen elemi szintű sajátosság abban áll, hogy mint ahogyan maga a funkcionális kognitív nyelvészet, úgy az ebben a személetben születő kutatások módszertani megoldásai is folyamatos reflexióra, önértelmezésre szorulnak.⁸ Másik, metodológiához már sokkal szorosabban kötődő elméleti háttérfeltevés, hogy a 20. század végén kibontakozó nyelvészleletek, így a funkcionális kognitív nyelvészet is az empirikus vizsgálatok fontosságát hangsúlyozza.⁹

Nem elegendő azonban felismerni, hogy a kutatásokban empirikus vizsgálatokra van szükség, hiszen valamennyi módszertani megoldásnak megvan a maga hátránya, hiányossága. Ezt a szükségszerű akadályt úgy küszöbölhetjük ki a leg-hatékonyabban, ha kutatásunkban nem csupán egyféle anyaggyűjtési, illetve vizsgálati módszerre hagyatkozunk, hanem a módszertani pluralitás elvét¹⁰ követve egyazon jelenség vizsgálatát illetően kombináljuk a különféle módszereket.

Ehhez mindenekelőtt a vizsgált jelenség minél pontosabb körülhatárolása szükséges,¹¹ majd a különféle módszertani megoldások alkalmazása több síkon

⁸ vö. BEDNAREK, Monika (2011), *Approaching the data of pragmatics*, In *Foundations of pragmatics*, eds. BUBLITZ, Wolfram – JUCKER, Andreas H. – SCHNEIDER, Klaus P., Berlin/Boston, Walter de Gruyter, 537–560.,

Methods in Cognitive Linguistics (2007), eds. GONZALEZ-MARQUEZ, Monica, MITTELBERG, Irene, COULSON, Seana, SPIVEY, Michael J., Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

⁹ GIBBS, Raymond W. (2007), *Why cognitive linguists should care more about empirical methods*, In *Methods in Cognitive Linguistics* (2007), 2–18.

TALMY, Leonard (2007), *Foreword*, In: *Methods in Cognitive Linguistics* (2007), xi–xxi.

¹⁰ BEDNAREK, Monika (2009), *Corpora and Discourse: a three-pronged approach to analyzing linguistic data*, In HAUGH, Michael, BURRIDGE, Kate, MULDER, Jean, PETERS, Pam (eds.), *Selected Proceedings of the 2008 HCSNet Workshop on Designing the Australian National Corpus: Mustering Languages*. Sommerville, MA, Cascailla Proceedings Projects, 19–24.

BEDNAREK, (2011), 537–560.

DÖRNYEI Zoltán (2007), *Research Methods in Applied Linguistics*, Oxford, Oxford University Press.

¹¹ vö. *Methods in Cognitive Linguistics* (2007).

is megvalósulhat. Egyrészt árnyaltabb eredményekre juthatunk, ha a kutató által előhívott nyelvi adatok gyűjtése (például egy kérdőíves vizsgálat) mellett olyan módszert is alkalmazunk, amely a tudományetikai szempontokat figyelembe véve a lehető legkisebb mértékben támaszkodik közvetlenül a kutató tevékenységére (például a spontaneitáshoz közelítő hangfelvételek).¹² Másrészt fontos tisztában lennünk azzal, hogy a hangsúlyokat eltérő pontra helyező eredményekre juthatunk, ha statisztikai adatokkal dolgozó, kiterjedt nyelvi anyagot feldolgozó kvantitatív vizsgálatot valósítunk meg (például egy nagyméretű korpuszt elemzésén keresztül), mint ha kisebb nyelvi anyagon dolgozva, azonban specifikusabb vizsgálatot, mélyebb elemzést végezve egy kvalitatív esettanulmányt készítünk.¹³

4. Választott módszerek és anyag

Az eddigiek alapján tehát célom egy olyan kvalitatív esettanulmány elkészítése, amely feltárja, hogy a társas deixis kifejezőeszközei segítségével az egyetemi diskurzusok résztvevői, az oktató és a hallgató hogyan konstruálják meg személyközi viszonyaikat, társas attitűdjeiket. A vizsgált nyelvi műveletek az első és második személyhez lehorgonyzó prototipikus deiktikus kifejezések: az első és második személyű személyes névmások, valamint első és második személyű inflexiós morfémával ellátott igék és névszók.¹⁴

A választott módszerek érthető bemutatása érdekében pedig eggyel távolabbi perspektívából tekintve a kutatásra: a legelemibb kérdésem tehát, hogy milyen mentális sémái vannak az egyetemi szemináriumi diskurzusok résztvevőinek a társas attitűdök nyelvi reprezentációjával kapcsolatban, illetve hogy ezek a mentális sémák miként alakulnak diskurzusról diskurzusra. Ennek a kérdésnek a megválaszolásához a társas deixis kifejezőeszközeinek vizsgálatán keresztül juthatunk el, a mentális sémákra vonatkozó vizsgálódásunk szükségyszerűen csak közvetett lehet, közvetlenül ugyanis az elmebeli sémákhoz nem juthatunk hozzá, viszont a sémák megvalósulásai, valamint azok a metapragmatikai reflexiók,¹⁵ amelyek az egyes konkrét megvalósulásokat motiváló

¹² BEDNAREK, (2011), 537–560.

¹³ ANDERSEN, Gisele (2011), *Corpus-based pragmatics: qualitative studies*, In *Foundations of pragmatics* (2011), 587–628.

¹⁴ VÖ. DOMONKOSI ÁGNES (2002), *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.

¹⁵ MERTZ, Elizabeth – YOVEL, Jonathan (2009), *Metalinguistic awareness*, In *Cognition and Pragmatics*, DOMINIEK, Sandra – ÖSTMAN, Jan-Ola – VERSCHUEREN, Jef (eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 250–271.

sémákra, forgatókönyvekre vonatkoznak, már hozzáférhetőnek bizonyulnak a kutató számára.

4.1. Diskurzuskiegészítő kérdőív és kapcsolódó interjú

A fent körülírt vizsgálat gyakorlati megvalósítása érdekében tehát egyfelől olyan vizsgálati módszert igyekeztem keresni, amely segítségével egyrészt nagyobb tudati kontroll alatt tartott, diszkurzív sémákhoz vélhetően nagyobb mértékben igazodó megnyilatkozások hívódnak elő, ugyanakkor olyan vizsgálati módra volt szükségem, amely segítségével a társas attitűdök konstruálódásához kapcsolódó metapragmatikai reflexiókhoz juthatunk. Ezek előhívása érdekében diskurzuskiegészítő kérdőíveket készítettem külön az egyetemi hallgatók és az oktatók számára, ezt pedig egybeköttem a kérdőív szituációira vonatkozó utólagos irányított interjúval.

Az anyaggyűjtés során összesen 15 egyetemi hallgatóval és 15 oktatóval töltöttem ki a kérdőívet, illetve készítettem el az interjút. Az adatközlők a könnyebb elérhetőség miatt mind az Eötvös Loránd Tudományegyetemről kerültek ki, azonban mindkét adatközlői csoportnál változatos volt, hogy az ELTE mely karához kötődnek, valamint a hallgatók esetében az is, hogy mely évfolyamra járnak.

A diskurzuskiegészítő tesztekben az oktató és hallgató adatközlők hat-hat, általam konstruált egyetemi diskurzusszituáció leírását kapták meg, feladtuk pedig az volt, hogy pár mondatban írják le, miként nyilvánulnának meg a körülírt beszédhelyzetekben. Az (I) és a (II) példa ezek közül a szituációk közül szemléltet egyet-egyet.

(I) 2. *Egykislétszámúszemináriumon/gyakorlatióráteljesenelkalandozik a figyelmed, szinte nem is hallod, mit mond az oktató. Egyszer csak arra kapod fel a fejed, hogy a tanár téged kérdez valamiről. Reagálj erre!* (egyetemi hallgatóknak készült diskurzuskiegészítő kérdőív)

(II) 2. *Egy kis létszámú szemináriumon/gyakorlati órán észreveszi, hogy az egyik hallgatónak teljesen elkalandozik a figyelme, szinte nem is hallja, amiről Ön beszél. Mit mond, hogy a hallgató újra az óra menetére figyeljen?* (egyetemi oktatóknak készült diskurzuskiegészítő kérdőív)

Ahogy azt fentebb már fejtegettem, ez által a módszer által olyan válaszok hívódnak elő, amelyek sokkal tudatosabban vesznek alkalmazásba egyetemi diskurzusok lefolyásához kapcsolódó foratókönyveket, diszkurzív sémákat, és jóval inkább az egyes sematikus szituációkhoz kapcsolódó elvárások – elsősorban az adatközlőknek saját magukra, illetve saját résztvevői szerepükre vonatkozó elvárásai – válnak explicitté a válaszokban.

(1) H3/2: *Elnézést tanár úr! Nem figyeltem. Meg tudná ismételni a kérdést? Köszönöm!*

Az (1) példában a hallgató adatközlőnek az (I)-ben szemléltetett kérdőíves szituációra adott válasza olvasható, amely azt mutatja, hogy a válaszban egyrészt megjelennek az adott szituációhoz kapcsolódó tipikus beszédaktusok (bocsánatkérés, kérdés, köszönet), tehát az adatközlő viszonylag tudatosan hív elő egy jól begyakorlott, valószínűleg közösségileg is konvencionalizált foratókönyvet. Másrészt a H3 kódú hallgató expliciten megjeleníti a diskurzus résztvevői szerepeit, a figyelmet elsősorban a beszédpartnerre irányítva, akit a *tanár úr* szerepre is utaló megszólítóforma által reprezentál, de a nem tegező forma által a beszédpartner mellett megjelenítődik beszédpartnerek közötti társas távolság, illetve attitűd is.

Ugyanakkor a kérdőíves adatfelvételtől a szituációleírás magától értetődő hiányosságai miatt – nem lehetséges ugyanis a kontextus minden egyes elemét leírni – a vizsgálatot kiegészítettem egy utólagos irányított interjú módszerrel: a teszt kitöltése után az adatközlőknek közvetlenül a kérdőív szituációira, illetve saját, csupán pár perce leírt megnyilatkozásaira vonatkozó kérdéseket kellett megválaszolniuk.¹⁶ Ez által a módszer által a sematikus szituációk kontextualizációja¹⁷ válik vizsgálhatóvá, illetőleg az egyes konstruálási műveletekhez kapcsolódó metapragmatikai reflexiók kerülnek felszínre.

Annak bemutatása után azonban, hogy milyen vizsgálatra alkalmas a diskurzuskiegészítő kérdőív, valamint az ehhez kapcsolódó interjú, arról ejtek szót, milyen nehézségek adódtak az anyaggyűjtés, illetve az összegyűjtött anyag elemezhetősége kapcsán.

¹⁶ Az interjúban többek a beszédpartner nemére és életkorára, a szituáció fizikai terének egyes elemeire, a diskurzus egyéb résztvevőire vonatkozó kérdések szerepeltek, illetve azt is igyekeztem kérdéseimmel feltárni, hogy milyen személyes, konkrét tapasztalatok idéződtek fel az adatközlőben válaszadás közben.

¹⁷ TÁTRAI Szilárd (2004), A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr* (128) 479–494.
TÁTRAI (2011), 61–67.

Az egyik, a nyelvi adatok relevanciáját megkérdőjelező nehézség, hogy a kérdőív összeállításakor nem minden szituáció esetében ügyeltem arra, hogy szituációs színtérként kis létszámú gyakorlati órát írjak le, így az ezen szempontot figyelmen kívül hagyó kérdések, illetve a rájuk adott válaszok végül használhatatlannak bizonyultak (legalábbis jelenlegi céljaimra). Ez azonban újbóli lekérdezéssel, újabb adatközlők bevonásával, a kérdések körülmekintőbb megválogatásával könnyen kiküszöbölhető módszertani buktató.

A kutatási kérdés szempontjából azonban sokkal érdekesebb, és annak ellenére, hogy nem a várt adatokat kaptam, mégis fontos módszertani konzekvenciákkal szolgáló tapasztalat, közvetlenül az anyaggyűjtési módszerre vonatkozó visszacsatolás volt az az eset, amikor egy matematikus oktató a kérdőívet elolvasva azt mondta, hogy ő képtelen válaszolni a diskurzuskiegészítő kérdésekre. Hosszú beszélgetésünk során kifejtette, hogy azért nem tud választ adni arra, hogy az általam leírt szituációkban miként nyilvánulna meg, mert nem tud kiválasztani egyet a sok, benne azonnal felmerülő válaszlehetőség közül. Ezt többféle aspektusból is megindokolta. Azt mondta ugyanis, azért nem tudja, pontosan mit kellene írnia, azaz mit mondana egy adott szituációban, mert nagyon sok olyan körülményt nem ismer, amelyek valós esetben mind-mind befolyással lennének a válaszára, ezen körülmények ismerete nélkül pedig nem tud kiválasztani egy, mindenképpen az adott szituációba illő válaszlehetőséget. A választ befolyásoló körülmények között pedig olyan tényezőket sorolt fel, mint az aktuális hallgatóval való közös diskurzusmúltja, ismeretségi szintje, hogy az adott órának éppen milyen szakaszában hangzik el a kiemelt párbeszédészlet, illetve számos, ehhez hasonló körülmény.

Ezzel a válaszával azonban indirekt módon, tudtán kívül mégis hozzájárult kutatásomhoz, hiszen az imént leírt válasz visszaigazolás arra nézve, hogy szükség van a sematikus szituációban adott sematikus válasz értelmezhetőségének érdekében az utólagos, kontextualizációt vizsgáló interjúra, ugyanakkor az oktató magyarázata felvillantotta a kontextusnak számos releváns elemét. Másrészt rendhagyó válasza visszaigazolás arra vonatkozóan, hogy az általam leírt szituációk valóban sematikusak. Ami viszont talán a legfontosabb, hogy megerősített abban a hipotézisemben, hogy a diskurzuskiegészítő kérdőív válaszai nem mások, mint egy-egy szituáció kapcsán felmerülő, saját nyelvi tevékenységre vonatkozó elvárások, illetve nagyobb pragmatikai tudatossággal megfogalmazott, diszkurzív sémához közelebb álló nyelvi megoldások. Az oktatónak az a benyomása pedig, hogy a benne felmerülő „válaszlehetőségek” közül kell kiválasztania egyet, arra enged következtetni, hogy nagyon árnyalt

sémák, forgatókönyvek léteznek, amelyeket a kontextus egy-egy olyan eleme is nagyban képes befolyásolni, ami elsőre talán a kutató számára jelentéktelennek is tűnhet.

Összegezve tehát, annak köszönhetően, hogy a matematikus oktató szigorúan véve nem volt együttműködő a diskurzuskiegészítő kérdőív és az irányított interjú elkészítésében, mégis rendkívül fontos, a kutatást alapjaiban meghatározó hipotéziseket erősített meg. Megerősítette ugyanis azt a feltételezést, hogy a kérdőív esetében sokkal nagyobb a nyelvi konstrukciók létrehozásához kapcsolódó pragmatikai tudatosság (ami az ő esetében egészen addig terjedt, hogy meggátolta abban, hogy választ adjon a kérdésekre). De ami még ennél is fontosabb, metanyelvi reflexiói visszaigazolást jelentenek a kutatási hipotézisre nézve, megerősítik ugyanis azt az előfeltevésem, hogy az egyes nyelvi konstrukciók létrehozását – amelyek által a társas viszonyok is konstruálódnak – nagyon árnyalt mentális sémák motiválják.

4.2. Specifikus beszélt nyelvi korpusz

A diskurzuskiegészítő kérdőív és a kapcsolódó interjú fenti bemutatása ugyanakkor egyértelműen rávilágít arra, hogy a fenti módszer azt nem képes feltárni, hogy valódi diszkurzív szituációban miként veszik alkalmazásba a résztvevők a társas attitűdökre vonatkozó mentális sémákat. A kutatás tehát további vizsgálati módszerek bevonását igényli, amelyek segítségével a sémák tényleges megvalósulásai válnak hozzáférhetővé, nem csupán a hozzájuk fűződő reflexiók.

Erre alkalmas módszernek bizonyult egy kisméretű, beszélt nyelvi korpusz elemzése, amelyet kifejezetten a szóban forgó kutatás céljaira építettem. A specifikus korpusz elemzésének, illetve építésének legfőbb megfontolása, hogy mivel vizsgálatommal azt szeretném feltárni, hogy a konkrét egyetemi tanórai diskurzusokban miként alakítódnak a személyközi viszonyok, könnyen belátható, hogy erre valós¹⁸ egyetemi szemináriumi diskurzusok vizsgálata a legalkalmasabb, amelyeken a középpontba állított nyelvi műveletek diszkurzív közegben válnak hozzáférhetővé.¹⁹ A valós diszkurzív közegnek tehát azért van jelentősége, mert ez által juthatunk nem közvetlenül a kutató által előhívott adatokhoz, amelyek nem az adott diskurzustípushoz kötődő

¹⁸ A valós alatt itt azt értem, hogy nem a kutató által eljátszatott, hanem egyetemeken ténylegesen megtartott létező kurzusok egy-egy kiragadott tanórájáról van szó.

¹⁹ vö. BEDNAREK (2011), 537–560.
ANDERSEN (2011), 587–628.

elvárásokhoz, elképelésekhez kapcsolódnak, hanem nyelvi-mentális műveletek konkrét manifesztációiról van szó.²⁰

A vizsgált korpuszt összesen négy, másfél-másfél órás egyetemi óra hanganyagából állítottam össze. A felvételeket az oktatók és hallgatók beleegyezése után diktafonnal készítettem el, az órákat teljes hosszukban, vágások nélkül rögzítve. A hangfelvételekből Boronkai Dóra²¹ javaslatait alapul véve lejegyzést készítettem, majd annak érdekében, hogy a vizsgálat tárgyát képező prototipikus deiktikus kifejezések kereshetőek és szisztematikusan végigelemezhetőek legyenek, saját annotálási rendszert alakítottam ki.

Az órafelvételek 2016 tavaszán készültek, az Eötvös Loránd Tudományegyetem különböző karain tartott órákon: két, tanár szakos hallgatóknak szóló pedagógiai-pszichológiai órán, egy gyermekkép, illetve egy személyiségfejlődés szemináriumon, egy Bölcsészettudományi Karon elhangzó történeti földrajz szemináriumon, valamint egy Természettudományi Karon tartott elméleti matematika gyakorlaton. Valamennyiről elmondható, hogy kis létszámú tanórák, maximum 20-25 hallgató részvételével. A hallgatók kis létszáma előzetes szempontjaim között szerepelt az órák kiválasztásakor, ugyanis azt feltételeztem, hogy ezeken a szemináriumokon több interakció valósul meg a résztvevők között, következésképpen nagyobb szerep jut a társas-személyközi viszonyok alakításának, mint egy nagy létszámú, frontális oktatással jellemezhető előadáson. A beszédfordulók nagy számára vonatkozó előzetes elvárásom be is igazolódott, hiszen a legtöbb beszélőváltást megvalósító elméleti matematika gyakorlat 499 fordulót tartalmaz. A kiválasztott órák jellege ugyanakkor egy másik előzetes szempontomra, hipotézisemre is enged következtetni, nevezetesen arra, hogy azt feltételeztem, hogy a különböző tudományterületeken elhangzó órákon másképpen fognak alakítódni a személyközi viszonyok. Később, eredményeim alapján ez a hipotézisem azonban megdőlt, ugyanis az órák merőben eltérő tematikája nem befolyásolja a nyelvileg kidolgozottá váló társas attitűdöket.

Az így készült annotált korpusz tehát alkalmasnak bizonyult a kutatási kérdés, vagyis annak megválaszolására, hogy az egyetemi tanórai diskurzusok résztvevői miként jelenítik meg az egyes résztvevőket deiktikus kifejezések segítségével. A következőkben az erre vonatkozó eredmények közül ragadok ki néhányat, ez egyes eredményeket egy-egy példával illusztrálva.

²⁰ vö. BARDOVI-HARLING, Kathleen, HARTFORD, Beverly S. (1993), Redefining the DTC: Comparing open questionnaires and dialogue completion task, *Pragmatics and Language Learning* (4) 143–165.

²¹ BORONKAI DÓRA (2009), *Bevezetés a társalgáselemzésbe*, Budapest, Ad Librum Kft.

- (2) 12 H4: {*Én* |*kérhetek feladatsort?*
 13 O: *Mi?*
 14 H4: *Feladatsort |kérhetnék?*
 (elméleti matematika gyakorlati óra)
- (3) 238 O: *Ühüm. Oké. Akkor akik inkább ott
 #álltok és ~Laura }te &elmondta már.*
 (gyermekkép szeminárium)
- (4) 47 O: *°próbáljunk egy picikét együtt gondolkodni (.) nincs
 nagyon rá °időnk rá mert itt egy rakás feladat (..) most
 még az első huszonkilencesnél °tartunk *az a [feladat.*
 (elméleti matematika gyakorlati óra)

A (2) példa által szemléltetett kettős önreprezentáció elsődleges funkciójának az egyedítés, valamely többességből való kiemelés bizonyult, amely formai szempontból az egyes szám első személyű személyes névmás és az első személyre utaló szuffixumegyüttes alkalmazása által valósult meg.

A (3) abeszédpartnerekközötti kisebbségi távolságot explicittevéőkölcsönös nem tegező attitűd összefonódását mutatja a kiemelő, figyelemirányítást elősegítő, beszédpartnert többszörösen is referenciálisa azonosíthatóvá tevő egyedítő funkcióval.

A (4) pedig a többes szám első személy úgynevezett inkluzív használatát példázza, amely a megnyilatkozó oktatót, illetve a befogadó egyetemi hallgatókat azonos többesség, közösség tagjaiként konstruálta meg, illetve tette referenciálisan azonosíthatóvá.

- (5) 96 H15: [...] akkor rájöttem hogy *basszus de hát ezt sokkal egyszerűbben is meg lehet csinálni.*
 97 O: *Igen. A kedvemért az egyszerűséget valahogy ügyesen definiáljuk.*
 (elméleti matematika gyakorlati óra)

A korábbiakhoz képest az (5) példa azt szemlélteti, hogy a társas attitűdök konstruálódása nem csupán a prototipikus deiktikus kifejezések által történik. A félkövérrel szedett *basszus* és *definiáljuk* kifejezések ugyanis egy-egy feltűnő, egymástól meglehetősen távol eső, de egymással párbeszédben álló stilisztikai választás révén a diskurzus résztvevőinek személyközi távolságra vonatkozó egyezkedését teszik explicittevé, hiszen más-más kontextusfüggő

kiindulópontot kínálnak fel a beszédesemény társas-személyközi viszonyainak értelmezéséhez. Így bár a kiemelt kifejezések nem valósítják meg a beszédesemény résztvevőinek referenciális azonosíthatóságát, mégis deiktikus jelleget tulajdoníthatunk nekik.

Annak felvázolása után azonban, hogy minek a feltárására alkalmas a bemutatott korpusz, egy metodológiai témájú dolgozatban arra is ki kell térni, hogy milyen problematikus pontjai vannak a módszernek. Ezek közül a legnyilvánvalóbb, de tudományetikai okok miatt teljes mértékben nem elhárítható nehézség, buktató, hogy mivel az óra résztvevői tudatában vannak annak, hogy megnyilatkozásaik nyelvészeti vizsgálat tárgyát képezik, ennek köszönhetően a megnövekedett mértékű pragmatikai tudatosság²² befolyással lehet a nyelvi szimbólumok alkalmazásba vételére. Ezt szemlélteti a (6) és (7) példa, amelyekben maga a hangfelvétel készítése válik a diskurzus tárgyává.

87 O: *Arrébb |megyek mert nem hallják a @többiek meg a mikrofon.*
(elméleti matematika gyakorlat)

A (6) példában az oktató annak ad hangot, hogy tudatában van, hogy épp hangfelvétel készül, mi több, ennek akkora jelentőséget tulajdonít, hogy ehhez igazítja bizonyos cselekedeteit, például próbál odafigyelni rá, hogy milyen távolságra helyezkedik el a mikrofontól. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy mivel tisztában van vele, hogy megnyilatkozásai vizsgálat tárgyát képezik, a szokásosnál nagyobb figyelmet fordít saját nyelvi tevékenységére.

51 O: [...] ~Mindenki mondja végig hogy az {>én |>gyerekem az ilyen ilyen. (.) Jó? Mármint (..) aki a helyén (.) került. (..) A +Mátyás beszart. ((nevetés))

52 H3: °Kívágjuk.
(személyiségfejlődés szeminárium)

Ha ebből a szempontból tekintünk a (7) példa oktatójára, akkor az ő esetében éppen ellenkező attitűdöt tapasztalunk: a személyiségfejlődés szeminárium oktatója ugyanis minden metapragmatikai reflektáltság nélkül használja a *beszart* szót, amely azonban a diskurzus többi résztvevője számára stilisztikailag feltűnő. Erre egyrészt a nevetésből következtethetünk, de sokkal többet mond el a H3 kódú hallgató megnyilatkozása, aki azáltal, hogy arra utal, *kívágjuk*

²² TÁTRAI (2011), 100–125.

az adott megszólalást, egészen explicitté teszi ezt a stilisztikai feltűnőséget, a *beszart* kifejezés adott kontextusban szokatlan előfordulását. Azt állapíthatjuk tehát meg, hogy erre az oktátóra (legalábbis a diskurzusnak az aktuális szakaszában) nem volt jellemző, hogy a hangfelvétel miatt a szokásosnál nagyobb tudati kontroll alatt tartotta volna saját nyelvi tevékenységét, ellentétben a hallgatókkal, illetve H3 hallgatóval, aki a felvételre utaló egyértelmű megnyilatkozással impliciten azt is kifejezésre juttatta, hogy vannak bizonyos normatív, a szemináriumi diskurzus valamennyi résztvevőjére érvényes stilisztikai elvárásai.

Mindezek alapján azonban mégis téves lenne arra a következtetésre jutni, hogy a megnövekedett mértékű pragmatikai tudatosság, a nagyobb tudati kontroll miatt az órák résztvevői másképpen konstruálnák személyközi viszonyait, mint amikor nem készül róluk felvétel. A vizsgálat tárgyát ugyanis olyan deiktikus műveletek képezik, amelyek jórészt nagyon erősen begyakorlottak (például a személyhez való lehorgonyzást megvalósító inflexiók), ennek megfelelően elsáncoltabbak, tehát előhívásuk nagyobb automatizmussal történik.²³ Erre abból következtethetünk, hogy az általam vizsgált prototipikus deiktikus kifejezések soha nem váltak metapragmatikai reflexió tárgyává, ellentétben főképp azokkal a stilisztikailag feltűnő nyelvi elemekkel, amelyek az adott diskurzív szituációhoz kötődő stilisztikai elvárásoknak nem feleltek meg.

5. Összegzés

Dolgozatomban tehát azt mutattam be, milyen módszertani útkeresés áll egy kvalitatív esettanulmány elvégzése mögött, amelynek tárgya a társas-személyközi viszonyok konstruálódásának vizsgálata az egyetemi oktató és hallgató között megvalósuló szemináriumi diskurzusokban. A módszertani pluralitás jegyében a kutatás céljainak leginkább megfelelő módszerként egy specifikus beszélt nyelvi korpusz elemzését kombináltam egy irányított interjú vizsgálattal egybekötött diskurzuskiegészítő kérdőívvel. Az így kapott nyelvi anyag alkalmas arra, hogy séma és megvalósulás kölcsönviszonyában legyenek vizsgálhatóak a személyközi viszonyok és társas attitűdök.

Eddigi kvalitatív elemzéseim a társas deixis prototipikus kifejezőeszközeit helyezi középpontba: elsősorban az annotált korpuszra támaszkodva feltártam, hogy milyen funkciók mentén alakul az egyetemi tanórai diskurzusok résztvevőinek önreprezentációja, a beszédpartner megjelenítése, valamint a „mi”, azaz a résztvevők valamely többség tagjaiként való megjelenítése.

²³ TÁTRAI (2011), 114–119.

Bibliográfia

- ANDERSEN, Gisele (2011), *Corpus-based pragmatics: qualitative studies*, In *Foundations of pragmatics*, BUBLITZ, Wolfram – JUCKER, Andreas H. – SCHNEIDER, Klaus P. (eds.), Berlin/Boston, Walter de Gruyter, 587–628.
- BARDOVI-HARLING, Kathleen – HARTFORD, Beverly S. (1993), Redefining the DTC: Comparing open questionnaires and dialogue completion task, *Pragmatics and Language Learning*, (4) 143–165.
- BARTHA Csilla – HÁMORI Ágnes (2010), Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban: Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”, *Magyar Nyelvőr*, (134.) 298–321.
- BEDNAREK, Monika (2009), Corpora and Discourse: a three-pronged approach to analyzing linguistic data, In *Selected Proceedings of the 2008 HCSNet Workshop on Designing the Australian National Corpus: Mustering Languages*, HAUGH, Michael, BURRIDGE, Kate, MULDER, Jean, PETERS, Pam (eds.), Somerville, MA, Cascadia Proceedings Projects, 19–24.
- BEDNAREK, Monika (2011), *Approaching the data of pragmatics*, In *Foundations of pragmatics*, BUBLITZ, Wolfram – JUCKER, Andreas H. – SCHNEIDER, Klaus P. (eds.), Berlin/Boston, Walter de Gruyter, 537–560.
- BORONKAI Dóra (2009), *Bevezetés a társalgáselemzésbe*, Budapest, Ad Librum Kft.
- COUPLAND, Nikolas (2007), *Style: Language Variation and Identity*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DOMONKOSI Ágnes (2002), *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- DÖRNYEI Zoltán (2007), *Research Methods in Applied Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- GIBBS, Raymond W. (2007), *Why cognitive linguists should care more about empirical methods*, In *Methods in Cognitive Linguistics*, GONZALEZ-MARQUEZ, Monica, MITTELBERG, Irene, COULSON, Seana, SPIVEY, Michael J. (eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2–18.
- GONZALEZ-MARQUEZ, Monica, MITTELBERG, Irene, COULSON, Seana, SPIVEY, Michael J. (eds.) (2007), *Methods in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

- LANGACKER, Ronald W. (2008), *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford, Oxford University Press.
- MERTZ, Elizabeth, YOVEL, Jonathan (2009), *Metalinguistic awareness*, In DOMINIEK, Sandra, ÖSTMAN, Jan-Ola, VERSCHUEREN, Jef (eds.) *Cognition and Pragmatics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 250–271.
- SANDERS, José, SPOOREN, Wilbert (1997), *Perspective, subjectivity and modality from a cognitive linguistic point of view*, In *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*, LIEBERT, Wolf-Andreas – REDEKER, Gisela – WAUGH, Linda (eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 85–112.
- SINHA, Chris (2001), *The Epigenesis of Symbolization*, In https://www.researchgate.net/profile/Chris_Sinha/publication/2548802_The_Epigenesis_of_Symbolization/links/5531c5e00cf20ea0a071c270.pdf (2017-01-10)
- TALMY, Leonard (2007), *Foreword*, In *Methods in Cognitive Linguistics*, GONZALEZ-MARQUEZ, Monica, MITTELBERG, Irene, COULSON, Seana, SPIVEY, Michael J. (eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, xi–xxi.
- TÁTRAI Szilárd (2004), A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr*, (128) 479–494.
- TÁTRAI Szilárd (2005), *A nézőpont szerepe a narratív megértésben*, In *Tanulmányok a kognitív szemantika köréből*, KERTÉSZ András – PELYVÁS Péter (szerk.), Budapest, Akadémiai, 207–229.
- TÁTRAI Szilárd (2011), *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- TOLCSVAI NAGY Gábor (2013), *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Budapest, Osiris.
- TOMASELLO, Michael (2002), *Gondolkodás és kultúra*, Budapest, Osiris.
- VERSCHUEREN, Jef (1999), *Understanding pragmatics*, London, Edward Arnold.
- VERSCHUEREN, Jef (2000), Notes on the Role of Metapragmatic Awareness in Language Use, *Pragmatics*, (10) 439–456.